

MUSUL MESELESİNE DAİR AVUSTURYALI DİPLOMATLARIN GÖRÜŞLERİ (1923-1926)

SEZEN KILIÇ*

ÖZ

Musul meselesi ile ilgili doğrudan ve dolaylı gelişmelere dair Avusturyalı diplomatların görüşlerini yansıtan Avusturya arşiv belgeleri; Türkiye, Sovyetler Birliği ve İsviçre’de görevli üç Avusturya elçisinin kendi dışişleri bakanlarına hitaben kaleme aldıkları yazılardan oluşmaktadır. Söz konusu Avusturyalı diplomatlar yazılarında, sadece Musul meselesine dair yaşananlara ve görüşlerine yer vermekle kalmamış aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya’nın konuyla ilgili bağlantılarını da ortaya koymaya çalışmıştır. Otuz dört arşiv belgesinden oluşan beş farklı tarihli yazının ilkinde Türkiye’nin Musul meselesinde İngiltere karşısında neden geri adım attığı bizzat Başbakan Rauf Bey tarafında açıklanmıştır. Diğer yazılarda ise Musul’un İngiltere tarafından Irak’a nasıl bırakıldığı ve Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar oluşturulmasındaki katkısı belirtilmektedir. Ayrıca Musul hususunda Amerikalıların oynadığı rol ve İngiltere’nin Türkiye ile niçin bir savaşı göze alamayacağı izah edilmektedir. Bunun yanı sıra İngiltere açısından Hindistan kara yolunun emniyete alınmasında Rusya’nın yarattığı kaygı ve bunun Musul ile ilişkisi ortaya konulmaktadır. Akabinde de Fransa’nın Musul konusunda İngiltere safında yer alırken Türkiye’nin bugün de boğuşmak zorunda kaldığı önemli bir soruna dair öngörüsü deklere edilmektedir. Aynı zamanda İtalya’nın Musul meselesinde İngiltere’nin yanında yer almakla nasıl bir menfaat sağlamaya çalıştığı ve bunun Türkiye’ye yönelik yayımlacı emelleri ile ilişkisi gözler önüne serilmektedir. Nihayetinde ise İtalya’nın bu doğrultuda Balkan devletlerinden nasıl yararlanmaya

---

* Doç. Dr., İzmir/TÜRKİYE, sezenkilig197@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7871-1740

çalıştığı ve Türkiye karşısında neden geri adım atmak zorunda kaldığı da dile getirilmektedir.

Araştırmamızın amacı, Avusturya arşiv belgelerine dayanarak Musul meselesine dair üç farklı ülkede görevli Avusturyalı diplomatların bilgi ve analizlerinin gerçeklerle ne derece örtüşüğünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Avusturya Arşiv Belgeleri, İngiltere, Musul Meselesi, Türkiye.

THE OPINIONS OF AUSTRIAN DIPLOMATS ON THE MOSUL ISSUE (1923-1926)

ABSTRACT

Austrian archival documents, reflecting the views of Austrian diplomats on the direct and indirect developments regarding the Mosul issue, consist of the articles written by three Austrian ambassadors working in Türkiye, the Soviet Union and Switzerland, addressing their foreign ministers. In their writings, these Austrian diplomats not only included the experiences and views on the Mosul issue, but also tried to reveal the connections of England, France, Italy and Russia on the subject. In the first of five different dated articles consisting of thirty-four archival documents, Prime Minister Rauf Bey himself explained why Türkiye took a step back against Britain in the Mosul issue. In other articles, it is stated how Mosul was left to Iraq by England and its contribution to the creation of a wall between Türkiye and Azerbaijan. In addition, the role played by the Americans in Mosul and why Britain cannot risk a war with Türkiye are explained. In addition, the anxiety caused by Russia in securing the Indian land route and its relationship with Mosul are revealed. Subsequently, while France was on the side of England regarding Mosul, its foresight regarding an important problem that Türkiye still has to grapple with is declared. At the same time, it is revealed how Italy tried to gain an advantage by taking sides with England in the Mosul issue and its relation with its expansionist ambitions towards Türkiye. Finally, it is also mentioned how Italy tried to benefit from the Balkan states in this direction and why it had to take a step back against Türkiye.

The aim of our research is to reveal the extent to which the information and analyzes of the Austrian diplomats working in three different countries on the Mosul issue, based on the Austrian archival documents, overlap with the facts.

Keywords: Austria, Austrian Archival Documents, England, Mosul Issue, Türkiye.

GİRİŞ

Bu araştırma kaleme alınırken Musul meselesi ile ilgili, Lozan Konferansı ve Milletler Cemiyetinde yaşananlar konusunda Avusturya arşiv belgelerinde yer alan ve başta Türkiye olmak üzere İsviçre ve Sovyetler Birliği'nde görevli üç Avusturya elçisinin görüşlerini yansıtan yazılara yer verilmek istenmiştir. Söz konusu yazılarda, sadece Avusturya elçilerinin Musul meselesine dair görüşleri yansıtılmamakta, aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın da aynı konudaki tutumları ve bunun altında yatan gerçek nedenler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Araştırmamızda bahis konusu olan Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral¹'in ilk yazısında Musul'a dair, Lozan Konferansı ve sonrası yaşanan gelişmelerle ilgili zaten özet bir bilgi yer alacağı için bu konferansa kadarki gelişmelerle ilgili kısa bir tarihçe sunulacaktır: Günümüzde Irak sınırları içinde yer alan Musul, yaklaşık 1300 yıllık Asur uygarlığından sonra önce Babil sonra da Pers hükümrânlığına tabi olmuştur. Pers hükümrânlığı esnasında Hristiyanlığın ortaya çıkması, şehri II. yüzyıldan itibaren bu dinin önemli bir merkezi hâline getirmiştir. İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra da 642 yılında Müslümanların eline geçmiş ve yoğun bir Arap göçüne maruz kalmıştır. Kısa süreli Emevî hâkimiyetinden sonra 751'de Abbasi yönetimine geçmiş, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi hâline de dönüşmüştür. X. yüzyılda Hamdanilerin, XI. yüzyılda da Ukaylilerin hükümrânlığından sonra Zengiler tarafından ele geçirilen şehir, Musul Atabeyliği'nin kurulması ile birlikte haçlı seferlerinde önemli bir üs vazifesi görmüş ve bu durum 1261 yılında Moğol işgaline kadar sürmüştür. Moğolların işgal edip harabeye dönüştürdüğü Musul, ancak 1365'te Karakoyunlular tarafından geri alınabilmiştir. XV. yüzyılın başında sırasıyla Akkoyunlu ve Safevi

¹ August Ritter von Kral (1869-1953): Avusturyalı bir diplomat olan Kral, 1894-1914 yılları arasında başta İskodra olmak üzere farklı Osmanlı şehirlerindeki konsolosluklarda çalışmış, aynı zamanda uluslararası teftiş komisyonunda görev de almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919-1924 yılları arasında önce Hamburg'ta başkonsolos, sonrasında da Sofya'da elçi olarak çalışmıştır. 1924 yılında ise Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Avusturya elçisi olarak göreve başlamış ve emekli olduğu 1932 yılına kadar aynı görevini sürdürmüştür. Türkiye'de görev yaptığı yıllara dair kaleme aldığı "Das Land Kamal Atatürk" (Kemal Atatürk Ülkesi) adlı eseri ile Türkiye Cumhuriyeti'ni Almanca konuşulan ülkelerde tanıtmıştır. Mathias Bernath, **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas**, Oldenbourg, München 1979, Band 3, s.339; Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Isabella Ackerl, **Protokolle des Ministers der Ersten Republik, 1918-1938**, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien 1990, s.510.

hâkimiyetine geçmiş, 1517’de ise Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1534’te vilayete dönüştürüldükten sonra Osmanlı-İran savaşları nedeniyle sınırlarında zaman zaman değişiklik olmakla birlikte bizzat Osmanlı Devleti tarafından da yönetim değişikliğine uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında İngilizler 19-20 Kasım 1914’te Basra’yı Osmanlı ordusundan alınca, bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı ayaklandırmak üzere Binbaşı Süleyman Askerî görevlendirilmiştir. Binbaşı Askerî, Nisan 1915’te İngilizlere karşı mücadelede başarısız olunca bunu gurur vesilesi yapıp intihar etmiştir. Bu arada Kût’ül Amâre’yi de ele geçiren İngiliz ordusu, 22-23 Kasım 1915 tarihlerinde Selmanpak’ta Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve Mareşal Von der Goltz komutasında birçok Osmanlı birliği buraya takviye olarak sevk edilmiştir. Goltz’un yardımcılığına getirilen Miralay Ali İhsan Bey, komutası altındaki askerlerle 29 Nisan 1916’da bölgedeki İngiliz birliklerini teslim almıştır. Ancak bu İngiliz birliklerine destek olmak üzere İran’a giren Rus ordusunu durdurmak amacıyla Osmanlı askerleri İran topraklarına kaydırılınca, İngilizler bundan yararlanıp birliklerini takviye etmiş ve önce 11 Mart 1917’de Bağdat’ı sonra da 7 Mayıs 1917’de Kerkük’ü işgal etmiştir. Osmanlı Devleti, savaşı bitirmek üzere İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzaladığında Musul’u İngilizlerin işgal edeceğini düşünüp buradaki ordusunu takviye etmemiştir. Bu durumdan istifade eden İngiliz Generali Marshall, 1 Kasım 1918’de Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesini öne sürüp ordusuyla Musul’a girmiş ve Osmanlı ordusu Musul’u terk etmediği takdirde aynı maddeye dayanarak geri kalan bölgeleri de işgal edeceğini beyan etmiştir. Musul’da konuşlanan VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, bu fiili durumu 9 Kasım 1918’de görüşmek üzere İstanbul’a hareket ettiği gün, İstanbul hükûmetinden askerî birliklerin Musul’u tahliye etmesi emri gelmiş ve 15 Kasım 1918’de Osmanlı ordusu bu vilayeti 401 yıllık kesintisiz egemen olduktan sonra terk etmek zorunda kalmıştır².

² M. Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1992, s.1-23; Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s.35-70; Şerafettin Yamaner, **M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000, s.1-54; Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s.5-46; Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 1992, s.1-22.

Araştırmanın amacı, Musul ile ilgili 1923-1926 yılları arasındaki gelişmeler konusunda Avusturya arşivinde yer alan ve Avusturyalı üç diplomat tarafından kaleme alınan yazıları tercüme edip incelemek ve bunlardan önemli olarak görülen bilgilerin basılı eserlerle ne derece örtüştüğünü ortaya koymaya çalışmaktır. Bu doğrultuda arşiv belgeleri, Milletler Cemiyetinin Musul konusunda nihai kararını açıkladığı 16 Aralık 1925 öncesi ve sonrası belgeler olmak üzere iki farklı bölümde kronolojik bir sıraya göre ele alınacaktır.

I. Milletler Cemiyeti Nihai Kararı Öncesi Arşiv Belgeleri

Musul meselesiyle ilgili ilk Avusturya arşiv belgesi, Avusturya'nın İsviçre Elçisi Leo di Pauli³'nin Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Alfred Grünberger'e hitaben 3 Mayıs 1923 tarihinde Bern'den gönderdiği yazıdır. Bu yazı kaleme alındığında daha önce kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başlamıştır. Söz konusu yazıda Pauli, Türkiye'de bir süreliğine görev yapan bir İngiliz gazetecinin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey ile yaptığı görüşmeye aktarmıştır. Bu görüşmede, Ankara hükûmetine yaranmak için her şeyi yapan Fransa'ya karşı en ufak meselelerde dahi karşı çıkılırken neden Musul meselesinde İngiltere karşısında geri adım atıldığı sorulduğunda Rauf Bey, İngiltere'nin Musul konusunda savaşmaya hazır olduğu bilindiği için buna cesaret edilemediğini, fakat Fransa'nın ekonomik gerekçelerle savaşmayacağına inanıldığından bu ülkeyle yapılan görüşmelerde şanslarını sonuna kadar zorladıklarını belirtmiştir⁴.

İngiliz gazetecinin bu beyanını bizzat Pauli, 21 Ocak 1923'te kaleme aldığı daha önceki yazısında şu şekilde teyit etmektedir:

“Lozan'da İngilizlerin üslupları dostça tavırdan uzak, hatta kutuplaşma isteyen tarzda olduğundan savaş tehlikesini hesaba katmak gerekir. İngiltere, bu konuda Türkiye ile girişeceği bir savaşla bir yandan Arap ve Hintlilere karşı pozisyonunu garantileyecek, diğer yandan Türklerin

³ Leo di Pauli (1881-1949): 1921-1928 yılları arasında Avusturya'nın Bern elçisi olarak görev yapan Pauli, bizzat Lozan görüşmelerini aktif şekilde takip etmekle birlikte Türk heyeti ile irtibatta bulunmuş, ülkesini gelişmelerden haberdar etmekle yetinmemiş, görüşmelere dair bazı öngörülerde de bulunmuştur.

⁴ **Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA)**, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8173-8174.

onurunun kırılması suretiyle şarktaki prestijini yükseltecek ve Hindistan'a yönelik Panislamist tehdidi de bertaraf edecek⁵.”

Bunun yanı sıra Rauf Bey, 4 Mart 1923 tarihli TBMM Gizli Celse Zabıtlarında geçen ifadesinde, Lozan görüşmelerine katılan İtilaf temsilcilerinin Musul uğruna askerî bir harekâtı göze alabilecekleri için meselenin ikili görüşmelere bırakılmasının Türkiye'nin elini güçlendirebileceğini belirterek⁶ Musul için İtilaf Devletleri ile savaşmadan yana değil, diplomatik çözümden yana olduğunu göstermiştir.

İkinci belge ise Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral'ın Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Heinrich Mataja'ya hitaben 22 Ağustos 1925 tarihinde gönderdiği yazıdır. Bu yazıda Musul konusunda Mondros Mütarekesi sonrası yaşananların kısa bir özeti verilmektedir: Milletler Cemiyetinin Musul meselesini araştırmak üzere görevlendirdiği özel komisyon raporunu yeni sunmuştur. Bu meselenin dünya politikasındaki önemini dikkate alarak geçmişi hakkında bilgi vermek gerekir. Fransa, daha önce kendisine vaat edilen Musul bölgesini -ilgili anlaşmalar⁷ daha mütareke görüşmeleri başlamadan önce İtilaf Devletleri arasında yapılmıştı- Mondros Mütarekesi vesilesiyle petrol kazancından belli oranının kendisine söz verilmesi şartıyla İngiltere'ye devretti. Şimdi de İngiliz birlikleri Babilî'nin onayını almadan Musul vilayetini işgal etti⁸.

Elçi Kral'ın yukarıdaki ifadesini şu bilgiler teyit etmektedir: İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması ile Musul'u Fransa'ya bırakmıştır. Musul vilayetinin önemli bir bölümü 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi yapıldığı zaman Türkiye'nin elinde bulunmasına rağmen İngiltere, Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak bu bölgeyi 15 Kasım 1918'de işgal etmiştir. Bunun üzerine Londra'ya giderek Lloyd George ile görüşen Fransız Başbakanı George Clemenceau, sonuçta Adana, Antep, Maraş, Urfa ile birlikte Suriye'nin bir kısmının eline geçmesi karşılığında Musul ve Mezopotamya'yı İngiltere'ye bırakan Suriye İtilafnamesi'ni 15 Eylül 1919'da imzalamıştır. Bununla birlikte Fransa, San Remo Konferansı'nda Musul petrolünden kendisine

⁵ AdR NPA, K 14 no. 12/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1955; s.8120-8122.

⁶ Mehmet Pınar, “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi”, **Tezkire**, S 61, Temmuz-Ağustos-Eylül 2017, s.177.

⁷ Musul'u da kapsayacak şekilde Osmanlı topraklarının paylaşımına yönelik Birinci Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında yaptığı gizli anlaşmalardır.

⁸ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359.

%25'lik pay verilmesi şartıyla Musul'un tamamen İngilizlerin eline geçmesini kabul etmiştir⁹.

Söz konusu yazıda Avusturya Elçisi'nin Musul'a dair anlatımı şöyle sürmektedir: Ankara, Musul'un İngiltere tarafından işgalini, hukuki açıdan hiçbir zaman tanımamakla birlikte bu konudaki talebinden de hiç vazgeçmedi ve tutarlı bir şekilde, İngiltere ile Irak arasında söz konusu bölgenin ilhakı ile ilgili yapılan anlaşmaların kendisini bağlamadığını savundu. O andan itibaren Musul meselesi, Türkiye ile Irak arasında bir sınır çekişmesi hâline dönüştü. Gerek İngiltere gerekse Türkiye, askerî operasyonlarla bu konuda bir fiili durum yaratmaya çalışınca iki ülke arasında doğrudan görüşmeler her defasında başarısızlıkla sonuçlandı. Bu nedenle Musul meselesi Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti önüne getirildiğinde her iki tarafın aynı konudan bahsetmediği de ortaya çıktı. Nitekim İngiltere, Musul vilayetinin kesin olarak Irak'ta kalması gerektiği ve bu nedenle sadece sınır düzeltmelerine dair görüşmelerin yapılabileceği fikrini temsil ederken Türkiye, Musul vilayetinin kaderinin plebisitle belirlenmesini talep etmekteydi. Sonuçta Ekim 1924'te Brüksel'de Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır çizgisi belirlendi. Bu çizginin, Musul meselesinin araştırılması için özel olarak oluşturulan komisyonun incelemesi sonuçlanıncaya kadar geçerli olması hususunda uzlaşıldı. Eski Macar Başbakanı Kont Teleky, Bükreş'teki İsveç Elçisi von Wirsén ve Belçikalı Albay Paulis'ten oluşan bu özel komisyon, Ocak 1925 sonunda Musul'a hareket etti ve tren, araba ve uçak ile deve ve katır sırtında tüm bölgeyi gezdi. Komisyon her yerde ve halkın her kesiminin görüşlerini dinleyip meselenin üzerine titizlikle gitti. Türkiye Cenevre'de, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Bern Elçisi Münir Bey, Belgrad Elçisi Yusuf Hikmet Bey ve Musul komisyonunda irtibat subayı Cevat Paşa tarafından temsil ediliyordu. Bu Türk heyeti, manda sisteminin uzatılması konusunun sadece İngiltere ile Irak arasında bir mesele olduğundan yola çıkarak Musul'a

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.162-165; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.351-353; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.312; Mim Kemal Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995, s.45; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.131; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, s.377.

gönderilen komisyonun yetkisini aştığı ve bu nedenle de aldığı kararların dikkate alınmaması gerektiği görüşünü beyan edecektir¹⁰.

Elçi Kral'ın yukarıdaki açıklamalarıyla şu bilgiler örtüşmektedir: Musul'u İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal etmesini Osmanlı Mebusan Meclisi onaylamadığını 28 Ocak 1920'de kabul ettiği Misak-ı Milli'de toprakları içinde göstererek ortaya koymuş, aynı tutumu Büyük Millet Meclisi de sürdürmüştü. Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasından cesaretle bölgedeki Kürt ve Türkmenler, İngilizlere karşı direnmeye başlamış, Mustafa Kemal Paşa da buna destek için Aralık 1921'den itibaren askerî birlikleri Musul'a göndermiş ve bu sayede önemli toprak kazanımları dahi elde etmişti. Ancak bir süre sonra Ankara hükûmeti, Yunan işgaline karşı mücadele uğruna Musul'a gönderdiği birliklerin önemli kısmını çekmek durumunda kalınca bölge Lozan görüşmeleri öncesi İngilizlerin kontrolüne geçmişti¹¹. Lozan görüşmelerinde ise Türk heyeti, Musul'un etnik, tarihi, siyasi, coğrafi, askerî ve ekonomik nedenlerle Irak'a bırakılmayacağını, bölge halkının da Irak yönetimini istemediğini, bunu tespit etmenin tek yolunun ise halk oylaması olduğunu savunmuştu. Buna karşın İngiliz heyeti, bölge halkının cahil olması nedeniyle oylamaya gidilemeyeceği, Türklerin bölge nüfusunun onda birini oluşturduğu ve Irak halkının Kral Faysal'ı seçmekle tercihini yaptığı gerekçelerini ileri sürerek Musul'un Irak'a bırakılmasını istemişti. Türkiye, Lozan'da Musul'u geri alabilmek için çok direnmiş ancak İngiltere buna yanaşmayınca, sırf bu nedenle konferansı sekteye uğratmamak üzere Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesiyle, sorunun 9 ay içinde iki devlet arasında uzlaşmayla çözülmesini, bir uzlaşma sağlanamazsa meselenin Milletler Cemiyetine götürülmesini kabul etmişti¹². Bunun akabinde başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, Fethi Bey (Okyar) ve Sir Percy Cox başkanlığında 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Bu görüşmede

¹⁰ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359-8360, 8363.

¹¹ H. Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Mesalesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995, s.11-46; Aydın, a.g.e., s.47-70; Akgül, a.g.e., s.57-61.

¹² Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.343-378; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.289-290; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt I. (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.260-263; Bilal Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Kasım 2005, S 63, s.861-862; Bayur, a.g.e., s.162-165; Sonyel, a.g.e., s.351-353; Soysal, a.g.e., s.312; Aydın, a.g.e., s.47-70; Akgül, a.g.e., s.57-61.

İngiltere'nin sırf görüşmeleri çıkmaza sokup Musul meselesini Milletler Cemiyetine taşımak için Hakkâri'yi istemesi konunun Milletler Cemiyeti konseyine götürülmesini sağlamıştır. Türkiye üye olmadığı Milletler Cemiyetinde Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmişti¹³. Ayrıca İngiltere, Milletler Cemiyeti konseyinde büyük devletlerden Fransa ve İtalya'nın desteğini almayı, hatta Türkiye'ye baskı yapmalarını sağlamayı başarmıştı. Milletler Cemiyeti de hem İngiliz ve Türk hükûmetleri hem de Musul'daki halk temsilcileri ile görüşmek ve yerinde incelemelerde bulunmak üzere özel bir komisyon kurulmasını 30 Eylül 1924'te kararlaştırmış, bölgede yeniden çatışmalar başlayınca da 29 Ekim 1924'te "Brüksel Hattı" olarak nitelenen geçici bir sınır ortaya koymuştu¹⁴.

Yine aynı tarihli yazıda Elçi Kral, önemli izahatlarda bulunmaktadır: Musul özel komisyonunun verdiği rapor, bu son derece müşkül konuda, tüm coğrafi, etnik, tarihi ve ekonomik meseleler ile ilgili eksiksiz bilimsel veriler sunmaktadır. Söz konusu raporda komisyon, tartışmalı bölgelerin paylaşılmadan bırakılmasının yerel halkın menfaatine olduğunu belirtti. Ayrıca halk oylamasına başvurulmasına dair Türkiye'nin teklifini, ırk ve dil karışımından oluşan halkın, yeterince bilinçli olmadığı ve dini mercilerin etkisiyle gerçek görüşünü tespit etmenin de imkânsız olduğu gerekçesiyle kabul etmedi. Aynı zamanda ekonomik ve coğrafi verilerle birlikte yerel halkın görüşüne dayanarak bölgenin Irak'a ilhakına ve Brüksel'de kararlaştırılan sınırda Türkiye lehine küçük bir düzeltme yapılmasına karar verdi¹⁵. Ön şartı ise Musul'un 25 yılına Milletler Cemiyetinin mandasında kalması, bölgede yalnızca Kürt memurların çalıştırılması ve Kürt dilinin resmi dil olmasıdır. Buna ilaveten İngiltere ile Irak arasındaki mevcut anlaşma sürerken dört yıl zarfında bu mandat ilişkisi sona erer veya Kürtlere yerel otonomi verilemezse, Türkiye'nin idari ve dış politik durumu Irak'a nazaran daha sağlam olduğu dikkate alınarak halkın çoğunluğunun Arap egemenliği yerine Türk egemenliğini tercih edebileceğini belirtmiştir. Eğer Milletler

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.98-99; Öke, *Belgelerle*, s.129-165; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.154-155; Çağrı Erhan, *Yaşayan Lozan*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003, s.160-161; Bayur, *a.g.e.*, s.165-166; Soysal, *a.g.e.*, s.312.

¹⁴ Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995, s.250; Bayur, *a.g.e.*, s.166; Soysal, *a.g.e.*, s.312-313; Sander, *a.g.e.*, s.99; Erhan, *a.g.e.*, s.63; Şimşir, *a.g.m.*, s.868-869; Turan, *a.g.e.*, s.156-159.

¹⁵ *AdR NPA*, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8360.

Cemiyeti bölgeyi paylaştırmaya karar verirse, o zaman Küçük Zap suyu, sınır çizgisi olarak tavsiye edilmektedir. Bu durumda, bölgenin kuzey batısının üçte ikisi ile birlikte Musul şehri Türkiye'ye, güney doğudaki üçte biri, Kerkük ve Süleymaniye ile birlikte Irak'a kalacaktır. Komisyon tekliflerini, Milletler Cemiyetinin çok farklı kararlar almasını sağlamak üzere esnek tutmuştur. Ayrıca Musul bölgesinin ne coğrafi ne de tarihi olarak hiçbir zaman Irak'a ait olmadığını itiraf etmesine rağmen, Irak'a bırakılmasını ve İngiltere ile bir mandaterlik ilişkisi içinde kalmasını gerekli bulmuştur. Buna dayanarak İngiltere ile Irak arasında imzalanan anlaşmanın uzatılması ve tartışmalı bölgenin de Irak'a bırakılması mümkün olmuştur¹⁶. Milletler Cemiyetindeki Türk heyeti, görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında Musul'un kime ait olduğuna dair çatışmayı azaltmadığı takdirde mandat meselesinin araştırılmasını reddedecek, aynı zamanda Milletler Cemiyeti kararına da boyun eğmeyip Lozan'daki görüşlerini kararlılıkla savunacak. Lozan'da bir referandum yapılmasını savunan Türk heyeti, Cenevre'de de objektif ve özgür bir halk oylaması için geçici olarak Musul'da Türk-İngiliz jandarma karma birliğinin görev almasını talep edecek. Bununla birlikte İngiltere'nin isteği doğrultusunda Musul özel komisyonunun halk oylaması yapılmaması kararını Milletler Cemiyetinin onaylamasını soru işareti olarak görmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bir haksızlığa uğraması durumunda Cenevre'yi protesto edip terk edeceği düşünülüyor¹⁷.

Elçi Kral'ın bu ifadelerini şu bilgiler tamamlamaktadır: Musul özel komisyonu, İngiltere'nin Lozan'da ileri sürdüğü görüşler doğrultusunda hazırladığı raporunu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyetine sunmuştur. Bu rapor ışığında nihai kararını vermesi beklenen Milletler Cemiyeti, Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesine dayanarak alacağı kararın niteliğinin zorlayıcı, öğütleyici ya da arabuluculuk tarzında olup olmayacağı hususunda 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Divanı'nın görüşünü isteme gereği duymuştur. Divan, 21 Kasım 1925'te Milletler Cemiyetine, Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesi uyarınca alacağı karara tarafların uymak zorunda olduğunu, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle saptandığını ve kararın taraf iki ülkenin oyu sayılmaksızın oy birliği ile alınması gerektiğini bildirmiştir¹⁸. Akabinde

¹⁶ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8361-8362.

¹⁷ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8364.

¹⁸ Bayur, a.g.e., s.168; Soysal, a.g.e., s.313; Erhan, a.g.e., s.163; Oran, a.g.e., s.264-265.

de Türkiye'nin itirazına rağmen 16 Aralık 1925'te oy birliğiyle son kararını vermiştir¹⁹.

Tüm bu açıklamaların yanı sıra Elçi Kral, Irak Kralı Faysal hakkında da bilgiler sunmaktadır: Faysal'ın Londra'da bulunması İngiliz hükûmetine, Musul meselesinin Milletler Cemiyetinde görüşülmesi esnasında Irak'ı destekleme fırsatı sağladı. Faysal ile birlikte, İngiltere'nin 1924'te İngiliz-İrak Anlaşmasını onaylaması için Irak Meclisini toplantıya çağırmakla görevlendirdiği Irak Başbakanı Cafer el Askerî Paşa da hazır bulundu. Faysal'ın Milletler Cemiyetinde, Musul yerel halkının istekleri doğrultusunda ve bölgenin Irak'a katılımını sağlayacak şekilde Irak Meclisinin, bölgeden bir heyeti kabul ettiğini hatırlatması beklenmektedir. İngiltere, Türkiye'nin tartışmalı bölgede bir halk oylaması yapılması talebine, Irak'ın kendisine kral olarak Faysal'ı seçerek buna zaten başvurduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Buna karşın Türkiye, Faysal'ın bir devlet darbesiyle kral ilan edildiğini ve Irak meclis seçimlerinin de İngiliz baskısıyla yapıldığını savunmaktadır. Ayrıca, Musul halkına Türkiye'nin silahlı müdahalesi olacaktı gibi gösterildikten ve Irak Meclisine de İngiliz Yüksek Komiseri şahsen müdahale ettikten sonra İngiltere ile Irak arasında yapılan anlaşmanın 11 Ocak 1924'te onaylandığını ileri sürmektedir²⁰.

Kral Faysal'ın Musul konusunda oynadığı role dair ifadelerle şu açıklamalar benzeşmektedir: 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda, Suriye Fransa'nın, Irak ve Filistin ise İngiltere'nin manda yönetimine bırakıldı. Oysa daha bir ay önce toplanan Suriye Meclisi, büyük Suriye devletinin kurulduğunu ve Faysal'ın da kral seçildiğini ilan etmişti. San Remo'da kabul edilen anlaşma doğrultusunda Suriye'ye yerleşen Fransız yönetimi, Temmuz 1920'de Arap milliyetçilerini tasfiye etmek üzere başlattığı harekât sonucunda Faysal ülkeden kaçmıştı. Buna karşın İngiltere, Araplar karşısında prestijini korumak için Faysal'ı Irak, kardeşi Abdullah'ı da Ürdün kralı ilan etmişti. Aslında İngiltere, Musul'u seçimle Irak'a vermek istemiş, buna Araplar dışındaki bölgenin etnik unsurları karşı çıkınca Musul'u Irak yönetimine bırakıp bunu baskıyla Irak Meclisine onaylatmıştı²¹.

¹⁹ Oran, **a.g.e.**, s.265; Bayur, **a.g.e.**, s.168-169; Soysal, **a.g.e.**, s.314; Erhan, **a.g.e.**, s.163-165.

²⁰ **AdR NPA**, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8362.

²¹ Meray, **a.g.e.**, s.343-378; Oran, **a.g.e.**, s.101, 202, 260, 263; Demirbaş, **a.g.e.**, s.11-65; Akgül, **a.g.e.**, s.29-61; Aydın, **a.g.e.**, s.15- 70; Turan, **a.g.e.**, s.153.

Son olarak Elçi Kral, İngiltere açısından Musul'un Türkiye ile Azerbaycan arasından bir set oluşturulmasındaki önemini ortaya koymaktadır: İngiltere'nin Irak için istediği stratejik sınır, şüphesiz Hindistan'a giden kara yolunun güvence altına alınması ile ilgilidir. Irak'ın Ermenistan sınırına kadar genişlemesi, Kürdistan'ın büyük bir kısmının işgali anlamına gelse de bu, şüphesiz Irak'ın menfaatinden çok İngiltere'nin menfaatindedir. İngiltere'nin önceden beri Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar örmeye çalıştığı bilinmektedir. Bunun merdiven basamakları Ermenistan devletinin kurulması, Asur efsanesinin canlandırılması, Kürt devletinin oluşturulması, Nasturilerin desteklenmesi ve Musul vilayetinin işgalidir²².

II. Milletler Cemiyeti Nihai Kararı Sonrası Arşiv Belgeleri

Avusturya'nın Moskova Elçisi Otto Pohl²³'un 17 Aralık 1925 tarihinde Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Mataja'ya gönderdiği yazı, Musul'a dair üçüncü belgeyi oluşturmakta ve şu bilgileri içermektedir: Doğrudan Rus menfaat çevresini ilgilendiren Asya'nın birçok bölgesindeki en yeni siyasi değişimler Moskova'da dikkat ve sükûnet ile takip edilmektedir. Burada Musul meselesinin bir savaşa yol açacağına inanılmıyor, petrol sahalarıyla ilgilenen Amerikalıların İngilizlerle irtibatlarını kesmesi durumunda Türklerin güçlü şekilde devreye gireceğine ve İngiltere'nin sadece askerî-teknik nedenlerle değil, siyasi nedenlerle de zorluklar yaratacağından, bir savaşı göze alamayıp geri adım atacağına inanılıyor. Ancak Musul petroleri ile ilgilenenlerin cephesinde bir bölünme olmadığı takdirde Türk hükûmetinin, yetersiz maddi kaynaklarını dikkate alarak bu konuda beklemeyi tercih edeceği düşünülmektedir²⁴.

Moskova Elçisi'nin Musul meselesinde ABD'nin oynadığı role dair sözlerini şu bilgiler teyit etmektedir: ABD, İngiltere'nin Musul petrollerine dair düzenlemelerinden duyduğu rahatsızlığı bu ülkeye verdiği sert notalarla ifade etmiştir. Ayrıca, bir yandan Sultan II. Abdülhamit'in 1890'da padişah

²² AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8363.

²³ Otto Pohl (1872-1941): Hukuk öğrenimi sonrası aynı alanda doktora yapmış, sosyalist bir gazeteci olarak 1895'te çalışma hayatına başlamış ve 1918 yılına kadar sosyalist nitelikli gazetelerde çalışmıştır. 1918-1920 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında bir süre görev yaptıktan sonra Lenin'in isteği üzerine Moskova'da 1920-1922 yıllarında Avusturya temsilcisi, 1924-1927 yıllarında ise Avusturya elçisi olarak görev almıştır. Rudolf Vierhaus, *Deutsche biographische Enzyklopaedie Band 8*, K.G. Saur Verlag, München 2007, s.5-6.

²⁴ AdR NPA, K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s.8409, 8413.

hazinesi ilan ettiği Musul petrolünü, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihatçı yönetimin baskısıyla hazineye devretmesinin yasal olmadığını ispatlamaya çalışırken diğer yandan da II. Abdülhamit'in varislerini bularak onlar sayesinde petrolden söz sahibi olmanın yollarını aramıştır. ABD'nin bu tutumu, üstelik Lozan'da Türk tezini destekleme ihtimali, İngiltere'nin Türkiye'ye Turkish Petrol'ün Irak'a düşen payından %10 teklif etmesinde etken olmuştur. Buna karşın Ankara hükümeti, petrolden Abdülhamit'in varislerine pay verilmesinin Osmanlı'nın varlığının devam etmesi anlamına geleceği çekincesiyle İngiliz teklifini kabul etmiştir²⁵.

Konuyla ilgili dördüncü belgeyi, Elçi Kral'ın Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Heinrich Mataja'ya hitaben 25 Aralık 1925'te gönderdiği yazı oluşturmaktadır. Şu bilgileri ihtiva eden söz konusu yazı kaleme alındığında artık Milletler Cemiyeti, Musul konusunda Türkiye aleyhindeki nihai kararını çoktan açıklamıştır. Kral bu yazısında özetle şunları ifade etmektedir: Birçok raporunda Musul meselesinin kamuoyunda konuşulduğundan çok farklı şekilde gösterildiğini ifade etmiştim. Burada sadece tartışmalı sınır meselesinin düzenlenmesi, Irak'ın genişlemesi ve de petrol kaynaklarına sahip olunması söz konusu olmamakta, siyasi manada çok daha önemli çıkar ve problemler rol oynamaktadır. Bu konuda Büyük Britanya ile Türk hükümeti arasında, sadece Musul çatışması ile başlayıp iki tarafın tüm hırs ve kinini tetikleyen bir düello da söz konusu değildir. Her iki ülke arasında neredeyse silinmez bir düşmanlık yaratan çatışmanın çok daha derin sebepleri vardır. Bunu anlamak için savaşın başlangıcından itibaren İngiltere'nin tüm doğu politikasının nedenlerini, gelişimini ve yönlerini takip etmek ve detaylıca araştırmak gerekir. Böyle bir araştırma sonucunda, bu politikayı özellikle son 20 yılda, savaş esnası ve sonrası yıllarda da tek bir düşüncenin yönlendirdiği görülür. Bu düşünce de Hindistan'a giden kara ve deniz yolunun emniyete alınması, hatta Hindistan önelerine egemen olmak suretiyle korunması, yakınında bulunan ülkelerin de etki altına alınmasıdır²⁶. İngiltere'nin Asya deniz yoluna egemen olma görüşü, Cebelitarık, Malta ve Aden'deki üstlerini korumayı ve Mısır'a sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Aynı görüş, güneyde Akaba Körfezini kapsayan, Transürdün'e uzanan ve Kızıl Deniz'in doğu kıyısının kontrolüne dayanan İngiltere'nin Akdeniz politikasına hizmet

²⁵ Turan, **a.g.e.**, s.158-160; Sander, **a.g.e.**, s.99; Akşin, **a.g.e.**, s.196, 217; Öke, **Musul**, s.97-119; Aydın, **a.g.e.**, s.95-98.

²⁶ **AdR NPA**, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8414.

etmektedir. Bu da İngiltere'nin, savaş esnasında Filistin'de kalıcı olmasını, Mezopotamya ve Suriye'yi elde etmesini, Arap aşiretlerini ve Pan-Arap hareketini etkilemesini, İran'ı, Afganistan'ı, Kafkasya'yı etkilemek üzere mücadele etmesini ve ısrarla Musul'u talep etmesini gerektirmiştir. İngiltere için Filistin'e sahip olmak ve Basra karşısında Transüdü'n üzerindeki güzergâha egemen olmak, Mısır, Hindistan ve Doğu Akdeniz'e kara ve hava yolu ile bağlantı kurmak açısından Bağdat da çok büyük önem arz etmektedir²⁷.

Elçi Kral'ın yazısında söz ettiği üzere Hindistan yolunun emniyete alınmasının İngiltere açısından önemini şu açıklamalar onaylamaktadır: 19. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan'ı tamamen ele geçiren İngiltere, bu bölgelere giden yolları koruma altına almayı temel politikası hâline getirdi. Ayrıca Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine giden en kısa yol Osmanlı topraklarından geçtiğinden bu yolu güvenlik altına almak uğruna Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya hâkim olmak istedi ve bu bölgeye yönelen diğer devletlerle mücadeleye girişti. Sırf bu amaçla Cebelitarık Boğazı, Malta Adası, İyonya Adaları, Girit ve Kıbrıs, Mısır, Süveyş Kanalı ve Aden Boğazı'nı zamanla işgal etti. Sykes-Picot Antlaşması sonucu Mezopotamya'yı nüfuz alanı olarak belirledi ve Bağdat politikasını Sir Cox'a emanet etti. Cox, daha 23 Kasım 1914'te İngiltere dışında başka hiçbir ülkenin Basra'da hâkim olmaması gerektiğini belirtti. İngiliz savaş kabinesi ise 29 Mart 1917'de, Basra'da kalıcı bir İngiliz yönetimi için Bağdat'ın İngiliz kontrolünde olması gerektiğini açıkladı. Bu nedenleri göz önünde tutan İngiltere, Mondros Mütarekesi'ni hiçe sayarak Musul'u işgal etti, Irak'a egemen olmak için de 1921'de Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı krallığa getirdi²⁸.

Aynı yazısında Kral, Musul konusuyla dolaylı da olsa Türk dili ve ırkının geniş bir coğrafyaya yayılmasından ve Türkiye'nin Afganistan ile iyi ilişkisinden İngiltere'nin neden bir endişe duyduğunu izah etmektedir: Türk

²⁷ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415.

²⁸ Serdar Sakin, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2007, s.90-92; Şenay Karaçam, **20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.2-14, 116-117; Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003, s.496; Öke, **Belgelerle**, s.2, 267.

ve Turan planları ile Asya'nın uzaklarına ulaşan Türkiye, bir Türk-İngiliz çatışmasında öncelikle İngiltere'nin İran'daki bölgelerini tehdit etmek suretiyle ciddi sonuçlara neden olabilecektir. Türkçe konuşan milyonlarca halkın Hazar Denizi'nin güneybatısı ve doğusunda konuşlanmış olması, genel anlamda çok az dikkat çeken, kısmen de bilinmeyen bir meseledir. Hazar Denizi'nin batısında ise bugün Bakü ve Tebriz'e kadar uzanan, toprakları kısmen Rusya kısmen de İran'da kalan Azerbaycan bulunmakta ve Türk-Turan boyları Türkmenistan'ın doğusundan Çin'e kadar uzanmaktadır. Bu suretle Türk ırk ve dili, kısmen Hazar Denizi'nin güneyinde kesintiye uğrasa da aslında kesintisiz bir hatta hüküm sürmektedir. Buna, genç Türkiye'nin milliyetçi çevrelerinin bu akraba halkların tamamını, Türk milli birlik duygusunu uyandırmak suretiyle milliyetçi bir görüşle birbirine bağlama çabaları da dâhildir. Ankara'da Türkoloji için yeni kurulan enstitü ve İstanbul'daki üniversite, bu akraba ülkelerin her birinde Türk okullarının açılması suretiyle dile dayanan milli bağları korumak ve geliştirmek için çalışmaktadır. Ancak Türk okullarının açılmasında Sovyetler Birliği'nin Ruslaştırma politikası engel oluşturmaktadır²⁹. Türk-Rus politikasının ve bunun Önasya'da başarı şansının analizi yapılırken Türkiye'nin Afganistan ile 1921 yılından itibaren saldırı ve savunma anlaşmasına bağlı ve karşılıklı ilişkinin de oldukça yakın olduğu unutulmamalıdır. Afganistan'ın İngiltere'nin işgalinden kurtulmak için kanlı bir mücadele vermek durumunda kaldığını, bağımsızlığının ise İngiliz-Hint politikası açısından büyük bir tehdit oluşturduğunu ve bunun da ilerideki tutumunda belirleyici olduğunu anlamak için detaylı bir incelemeye gerek yoktur³⁰.

İngiltere'nin Türkiye'den duyduğu endişeye dair Kral'ın iddiaları ile şu açıklamalar örtüşmektedir: 17 Aralık 1919'da Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda, Hindistan yolunun güvenliği açısından Türklerin Afganistan ve İran ile sınırdaş olmaması gerektiği dile getirildi. Bunun çok öncesinde ise Osmanlı hükûmeti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yaptığı gizli ittifak sonrasında, başta Hindistan, Mısır, Kafkasya ve diğer Müslüman topraklarında Sultanın halifelik nüfuzundan yararlanılarak İngiltere ve müttefiklerine karşı ayaklanmalar çıkarmaya dayanan Alman planına destek olmak istemiştir. Bu doğrultuda Harbiye Nazırı Enver Paşa, Rauf Bey'den Alman subaylarının katılımında bir müfreze oluşturmasını dahi istemiştir.

²⁹ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415-8416.

³⁰ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8417.

Rauf Bey de yirmiye yakın Almanın katılımıyla bir müfreze oluşturup 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan hareket etmiştir. Ancak Rauf Bey öncülüğündeki birlik Halep'e ulaştığında Türk ve Alman askerleri arasında anlaşmazlık çıkması ve Almanların da müfrezeden ayrılması ile bu plan boşa çıkmıştır.³¹

Hindistan yolunun emniyete alınması açısından Musul'a sahip olmayı çok önemseyen İngiltere üzerinde Rusya'nın nasıl bir kaygı yarattığı ve bunda Türkiye'nin rolü ile ilgili de Elçi Kral açıklamalarda bulunmaktadır: Şu anki politikasını İran Körfezine ulaşmak üzere güneye, yani en zayıf ve en nazik yeri sayılan Hindistan'a saldırarak İngiltere'nin gücünü zayıflatmak isteyen Rusya'ya karşı Hindistan önlerinin emniyete alınması büyük önem teşkil eder. Tek kelimeyle ifade edilecek olursa İngiltere, Rusya'nın Hindistan'ı tehdit etmeye dayanan eski politikasını bugün veya yarın gerçekleştireceğinden korkmaktadır. Bu konuda Rusya'nın Türkiye'yle iş birliği yapması bu tehdidi daha ciddi kılmıştır. Çünkü büyük Türk ve Turan planları ile Asya'nın uzaklarına ulaşan Türkiye, bir Türk-İngiliz çatışmasında öncelikle İngiltere'nin İran'daki bölgesini tehdit ederek ciddi sonuçlar doğurabilir³². Hindistan'a karşı bir Rus ilerlemesini İngiltere'nin karşı koyması için nasıl bir tampon hattı oluşturabileceğinin analizini yapacak olsam, savaşta edindiğim tecrübelerim ve haritayı iyice incelemem sonucu, İngiltere'nin İran körfezinden Rusya'ya veya Türkiye'ye karşı şu üç ilerleme hattı olduğunu belirtirim: 1) Bandar Abbas'tan Hürmüz'e, Kirman ve Yezd üzerinden kuzeye Tahran istikametine ve Kirman üzerinden İran'dan geçip kuzeye Transkafkasya istikametine, 2) Buşehr'den Dezful üzerinden kuzey batıdan Kirmanşah-Tebriz'e doğru veya İsfahan üzerinden ya kuzeye Ramadan ve Tahran istikametine ya da kuzeydoğudan Transkafkasya'ya, 3) Basra'dan Bağdat-Kanikin veya Kirmanşah üzerinden Tebriz, Reşt ve Erdebil istikametine. İlk istikamet tampon hattı kuzeye karşıdır ve bu hattı Rus askerî konvoyuna karşı geçerli kılmak için bu konvoyun ya Türkistan'dan

³¹ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s.38-57; Şevket Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa III**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s.187-190; İsrail Kurtcepe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi". **OTAM**, (III) 1992, s.249-268; Barış Metin, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.48-66; Sakin, **a.g.e.**, s.90-92; Karaçam, **a.g.e.**, s.2-14, 116-117; Kısıklı, **a.g.m.**, s.496; Öke, **Belgelerle**, s.2, 267.

³² **AdR NPA**, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415-8416.

Hindistan'a ya da İran Körfezine doğru ilerlemesi gerekir³³. Son iki hattı İngiltere, dünya savaşında kuzeyden yaklaşan ve Bakü üzerinden Azerbaycan'a girip Hazar Denizi'nin güneyine ilerleyen Rus ordusu -o zaman dost olduğu- ile bağlantı kurmak için kullanmıştı. Buşehr-Kirmanşah, yani hatlar içinden en elverişli ve bu nedenle de en değerli olan Basra-Bağdat-Kanikin-Kirmanşah-Azerbaycan güzergâhı, Süleymaniye'nin çok yakınından geçiyor. Bunda da İngiltere'nin Musul'un alınması için ağırlığını koymasının, hatta bölgenin diğer yerlerini gözden çıkarabilecek olmasının sırrı yatıyor. İngiltere, Musul'dan en rahat ve en kolay şekilde Kafkasya'ya karşı hücumla geçerek Türk ordusunu Rus ordusundan ayırabilecek ve İran'dan da uzak tutabilecek, ayrıca hem Karadeniz'e hem de Hazar Denizi'ne hızlı şekilde ulaşabilecektir. Nitekim Almanya, bir Rus askerî konvoyunun Bakü'nün güneyinden İran'a girmesi ve savaşın son yıllarında da oradan Kirmanşah-Tebriz hattında askerî direnişi organize etmesi üzerine, Musul ve Azerbaycan civarının bir Rus baskınına engellemede stratejik önemini çok önceden fark etmiştir. Bu olağanüstü politik ve askerî öngörü arz eden düşüncelerin yakından incelenmesi, Türklerin doğu ve güneydoğu cephelerinden saldırmasını engellemek üzere Batı İran veya Mezopotamya'daki müttefik Rus ve İngiliz silahlı kuvvetlerinin birlikteliğinin önemini ortaya koymaktadır³⁴. Bunu kabul ettiren askerî bir megalomani değil, derin bir siyasi bilgidir. Belki de bu, batıdan ya da kuzeyden İran'a ve Hindistan'a yönelecek bir Türk veya Rus işgal ordusunu durdurmak açısından olağanüstü stratejik değerdeki Musul'a sahip olmanın İngiltere için önemini Almanya ve Türkiye tarafından daha önceden fark edildiğinin de ispatıydı. İngiltere açısından Musul'a sahip olmak, Akdeniz'den İran ve Hindistan'a giden kara yolunun emniyete alınmasında, zengin petrol kaynaklarının her bölgeye dağıtımında, ayrıca hava ve otomobil hatlarının ve de Irak'ta konuşlanan hava kuvvetlerinin desteklenmesinde en önemli aşamayı oluşturmaktadır³⁵. İngiltere, tam da istediği üzere, ister Rusya'nın İran Körfezine veya Hindistan'a baskınına önlemek, isterse Rus ve Türk ordularının birleşmesini engellemek açısından böylesine elverişli bir stratejiye sahip Musul'u bir kez elde ettikten sonra bir daha bırakmayacaktır. Bu da böylesine önemli bir yere sahip olmasını ve Irak'ın ilhakı adı altında her bölgenin hukuki açıdan

³³ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8417.

³⁴ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8418.

³⁵ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8419.

kendisine garanti edilmesini sağlayacak olan Milletler Cemiyeti mekanizmasının emrinde bulunmasını açıklamaktadır³⁶.

İngiltere'nin Rusya ve Türkiye'den duyduğu endişenin Musul ile ilişkisini ve bunda İran ve Afganistan'ın oynadığı rolü şu alıntılar tamamlamaktadır: Rusya, Türk Boğazları ve sıcak denizlere inme konusunu Deli Petro'dan itibaren en önemli politik hedefi yapmış ve bu uğurda yüzyıllarca Osmanlı Devleti ile çok sayıda savaşı göze almıştır. Son yüzyıllarda ise Bağdat ve Basra, hatta İskenderun körfezine inmeyi vazgeçilmez bir hedef hâline getirmiştir. Bu hedefe ulaşmak üzere 1889'da Musul'da konsolosluk açarak bölgeyi kontrol etmek ve Hindistan geçiş noktasında etkili olmak istemiştir³⁷. Bununla da yetinmeyen Rusya, Çin'de de faaliyetlere girişince İngiltere bundan endişelenmiş ve aynı bölgede hayati menfaati bulunan Japonya'yı Rusya'ya karşı kıskırtmıştır. Bunun da etkisiyle başlayan Japon-Rus Savaşı'nda (1905) Rusya'nın yenilip Uzakdoğu'dan çekilmesi, İngiltere'nin endişesini gidermemiş, bu kez de Hindistan'a yöneleceği korkusunu taşımıştır. Bu korkuyla İngilizler Güney İran'a ekonomik ve politik sızma imkânı bulurken Ruslar da Kuzey İran'da hâkim olmuştu. Almanya'nın Bağdat demiryolu projesiyle uyguladığı sömürgecilik politikası, bu iki ülkenin 31 Ağustos 1907'de anlaşmasını sağlamış, bu suretle Rusya, Afganistan ile her tür bağlantısını kesip buradaki faaliyetlerini İngiltere vasıtasıyla yürütmeyi kabul etmişti. Aynı anlaşma ile İran üç bölgeye ayrılmış, Güney'i İngiltere'ye, Kuzey'i Rusya'ya ortası ise tampon bölge olarak bırakılmış, böylece Hindistan'a giden yolların Rusya'ya karşı güvenliği sağlanmıştı³⁸. Ancak bu anlaşma Afganistan'ın İngiltere ile bir savaşa girişip 8 Ağustos 1919'te sınırlı bir bağımsızlık kazanmasını engellememişti. Bu tarihten itibaren Afganistan, İran gibi Sovyetler Birliği'ne yaklaşmış ve 28 Şubat 1921'de de bir dostluk antlaşması imzalamıştı. Öte yandan Rusya'nın, 1917 Ekim Devrimi sonrası İran'daki nüfuzunun iyice zayıflaması İngiltere'nin 9 Ağustos 1919'da İran'ı tamamıyla kendi nüfuz bölgesine almasını ve bunu da Tahran yönetimine bir anlaşmayla teyit ettirmesini sağlamıştı. Ancak milliyetçilerinin direnci karşısında bu anlaşmayı İran Meclisi onaylamamış ve

³⁶ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8420.

³⁷ Sakin, a.g.e., s.103-104.

³⁸ Karaçam, a.g.e., s.4-5, 37-38.

Sovyetler Birliği ile 26 Şubat 1921’de yaptığı dostluk anlaşmasıyla İngiliz işgaline karşı kendini güvenceye almıştı³⁹.

Aynı yazısının devamında August Kral, Fransa açısından Musul’un önemini açıklamaya çalışırken bir nevi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan ve özellikle de 1984’ten itibaren PKK vasıtasıyla sürekli tehdit altında tutulduğu çok önemli bir konuyu da öngörmektedir: Fransa, tehlikesini fark etmesine rağmen İngiltere’yi egemenlik açlığı, Ön Asya’daki hegemonyası ve Musul’u işgali konusunda desteklediği, üstelik Milletler Cemiyetinde İngiltere yanlısı ve Türkiye karşıtı bir tutum takındığı için kendini affettirmeye çalışıyor. Türkiye’ye karşı sempatik bir tavırda olan Fransa, İngiltere açısından stratejik önemde olan ve önemli bir Kürt nüfusu bulunan Musul’un kaybının, Türkiye için ileride Kürt sorununun ortaya atılması ve aynı zamanda İngiltere karşısında kendi politikasının yaşayıp güçlenmesinde büyük öneme sahip Türkiye Cumhuriyeti’nin sürekli olarak zayıflatılıp tehdit altında tutulması anlamına geldiği görüşündedir. Briand Bey⁴⁰, Anadolu’daki Türk özgürlük hareketi karşısında Fransa’yı, 1920-1921 yılları arasında müttefikleriyle birlikte hareket etmekten alıkoymasına, hatta General Mougin arabuluculuğuyla 1921’de Türk-Fransız Ankara Uzlaşısı’nı yaparak İngiltere ile zıtlasmaktan korkmadığını göstermesine rağmen, kısa bir süre önce İngiltere’nin Türkiye’ye karşı düşmanca tavır sergilemesini önlememekle birlikte Türkiye’yi Cenevre’de tamamen kaderine terk etmiştir. Türkiye, Fransa’nın tavsiyesi üzerine itidalli davranarak İngiltere’nin petrol kaynaklarının önemini kabul etmiş, gündeme getirdiği ekonomik ihtiyaçlarına karşı da anlayış ve kolaylık göstermiş, ancak bu çabalarının hiçbirinden fayda görmemiştir⁴¹.

Musul’a dair Fransa’nın oynadığı ikircikli rol konusunda şunlar belirtilmektedir: Sykes-Picot Antlaşması’na göre Fransız nüfuz alanı Musul’u kapsamış ve doğuda İran sınırıyla bitmiştir. Bunda İngilizlerin o dönemde Rusya ile sınır komşusu olmak istememesi de rol oynamıştır. Ancak Çarlık Rusyası yıkılınca İngiltere, derhal bu fikrinden vazgeçmiş ve 1920’de gerçekleştirilen San Remo Konferansı’nda Musul’u Fransa’dan bir takım toprak düzeltmeleri ve petrol imtiyazları karşılığında almıştır. Sykes-Picot Antlaşması’na rağmen Musul petrolünden İngiltere’nin kendisinden çok daha

³⁹ Oran, a.g.e., s.206-207.

⁴⁰ Fransız Devlet Adamı Aristide Briand.

⁴¹ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8420-8421.

fazla pay almak istemesi Fransa'yı İngiltere'den uzaklaştırıp Anadolu'daki milliyetçilere yaklaştırmış, hatta 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Ankara Uzlaşısı'nı imzalamasında katkı sağlamıştır. Lozan görüşmelerinde ise Fransız basınının Türkiye yanlısı yazılar yayınlamasına, üstelik İstanbul'daki Fransız çevrelerinin Musul meselesinin konferans dışında ikili görüşmelerle çözümlenmesi tavsiyesine rağmen, konferanstaki Fransız temsilci, Musul konusunda İngiltere'yi desteklediklerini açıklamıştır⁴².

Son olarak Elçi Kral, Milletler Cemiyetinin Musul'a dair kararını eleştirmektedir: Birbirine zıt çıkarları hususunda İngiltere ile Türkiye arasında arabuluculuktan kaçınılması ve Cenevre'de Türkiye'nin taleplerinin oy birliğiyle reddedilmesi, İngiltere'nin Musul meselesine dair gerçek hedefleri ve nedenlerinin Milletler Cemiyeti tarafından fark edilmeyip aksine böylesine uluslararası siyasi bir meselenin İngiliz bakış açısıyla değerlendirildiğinin bir göstergesidir. Cenevre'de, İngiltere'nin capcanlı tuttuğu düşmanlığı ve Musul bölgesine sahip olmakla sağlayacağı en büyük stratejik avantajı Türkiye'nin göz önünde bulundurarak tam vaktinde varlığını kurtardığı dikkate alınmadı. Milletler Cemiyeti, barışı tehdit eden bu büyük zıtlıkları yok etmesi ya da uzlaştırması gerektiğini kavrayamadı. Ayrıca Yukarı Silezya meselesinde gösterdiği vakarlı tutumunu bir kenara bırakıp haksız ve tek taraflı kararıyla çok uzak olmayan bir gelecekte dünyanın bu kesiminde sonuçları ağır bir sarsıntı beklenmesine vesile oldu⁴³.

Milletler Cemiyetine dair Kral'ın yukarıdaki sözlerini şu bilgiler tamamlamaktadır: Musul konusunda Milletler Cemiyetinin İngiltere lehinde karar almasının en önemli nedeni, Türkiye bu örgüte üye değilken, İngiltere'nin en etkili üyesi olmasıydı. Üstelik Türkiye gibi Sevres Antlaşmasını kabul etmemiş ve bir ulusal kurtuluş savaşı vererek İngiltere ve Fransa'nın planlarını bozmuş bir ülkeye, petrole sahip ve stratejik önemdeki bir bölgenin bırakılması zaten düşünülemezdi⁴⁴. Türk hükûmeti, Musul'da bir anlaşma olmadığı takdirde, İngiltere'nin kendisini rahat bırakmayacağını, iyi ilişkiler kurma peşinde olduğu Batılı devletlerle yakınlaşmasının bu sorunun çözümüne bağlı olduğunu çok iyi kavramıştır. Tüm bu gerekçelerle Türkiye, Musul konusunda fazla diretmemiş ve İngiltere ile 5 Haziran 1926'da anlaşmaya varmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletlerden biri

⁴² Oran, a.g.e., s.263; Kısıklı, a.g.m., s.499-505; Sakin, a.g.e., s.99-103.

⁴³ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8422-8423.

⁴⁴ Oran, a.g.e., s.265.

arasındaki sorun ortadan kaldırılmış ve ileride ilişkilerin geliştirilebileceği bir zemin hazırlanmıştı⁴⁵.

Musul konusunda İtalya ve Sovyetler Birliği'nin tutumuna ilişkin Elçi Kral tarafından 17 Nisan 1926'da Avusturya Başbakanı Dr. Rudolf Ramek'e hitaben gönderilen yazı, konuyla ilgili beşinci ve son belgeyi oluşturmaktadır. Bu yazıda Kral öncelikle İtalya ile Türkiye'nin ilişkilerinin bozulma sürecini anlatmaktadır: Bir yıldan daha uzun bir süredir İtalya'nın Türkiye'ye karşı politikası Ankara'da büyük bir dikkatle takip ediliyor. İtalya'nın bir filo üssü kurmasına, Rodos ve diğer ada garnizonlarının güçlendirilmesine dayanan büyük ve yeni askerî inşaatlara yönelmesine dair haberlerin, Sayın Montagna⁴⁶'nın dostluk ve barış teminine rağmen Türk hükümetinde güvensizlik yarattığı hatırdadır⁴⁷.

İtalya'nın Türkiye'de güvensizlik yaratan bu tutumuyla ilgili şu bilgiler, Elçi Kral'ın ifadesi ile örtüşmektedir: 1 Haziran 1924'te İtalyanların Rodos'a asker yığdıkları, Antalya ve Kuşadası gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal altında bulundukları yerlerde keşif yaptıkları haberleri Türkiye'de yayılmıştır. İtalya'nın sahillere karşı bir saldırı gerçekleştirebileceği endişesiyle Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bakanlar kurulu sık sık toplanarak konuyu görüşmüş ve ordu da teyakkuza geçirilmiştir. Bununla da yetinmeyen Ankara hükümeti, İtalya'dan konuyla ilgili açıklama istemiş ve bunun Türkiye'ye karşı bir hareket olmadığı cevabını almıştır⁴⁸.

Aynı yazısında Avusturya Elçisi, Mussolini'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı ifadelerini ve bunda neyin etken olduğunu açıklamaktadır: Mussolini'nin İtalya'nın doğudaki görevlerine dair yinelediği gizemli ibare ve imalar, Ankara hükümetinde huzursuzluğa sebep oldu. Üstelik son zamanlarda Mussolini'nin "İtalyan krallığının güç açılımı" şeklinde sahneye konan Trablusgarp'a yolculuğu gibi çok sayıda eylem ve gösterileri ani bir saldırı korkusu yarattı. Üstelik Mussolini'nin yaptığı uzun ve içeriksiz söylemlerde

⁴⁵ Turan, **a.g.e.**, s.158-160; Sander, **a.g.e.**, s.99-100; Akşin, **a.g.e.**, s.196, 217; Erhan, **a.g.e.**, s.165-166.

⁴⁶ Giulio Cesare Montagna, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk İtalyan elçisi olarak görev yapmıştır.

⁴⁷ **AdR NPA**, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8427.

⁴⁸ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.370; Pınar Bulut, **1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.76-79.

İtalya'nın Yakın Doğu'daki çok yönlü çıkarları ve büyük geleceğinden, deniz gücünün Doğu Akdeniz'e yayılmasından bahsetmesi, Türkiye gibi 1916 yılı⁴⁹ toprak paylaşım planlarının ve İtalya'nın müttefiklerinin mağduriyetine uğradığının daima gündemde olduğu bir ülkede nasıl bir çağrışım yaptığı açıkça anlaşılabilir⁵⁰. İtalya'nın nüfus artışı karşısında yeni, olabildiğince yakın yerleşim bölgelerine duyduğu ihtiyacı vurgulaması ve bunun için de Anadolu'ya işaret etmesi, tüm Avrupalı devlet adamlarının kulaklarında her gün duymaya alıştıkları çınlamalara dönüşmüştür. Bizzat Alman siyasetçilerin buna anlayış göstermesi, Mussolini'nin tüm dünyanın kendi tezleriyle hemfikir olduğuna inanmasını sağlamıştır. Bunun dışında, İngiltere'nin dünya savaşından önce Almanya'ya karşı ustaca uyguladığı kuşatma politikasını, bu kez İtalya ile birlikte aylardır Türkiye'ye karşı uyguladığını gözlemliyorum⁵¹.

Kral'ın bilgilerini şu ifadeler tamamlamaktadır: Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesi ile birlikte yayılmacı bir politika belirtileri de görülmeye başlanmış, özellikle Oniki Adalar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle Türkiye'nin güvenliği açısından İtalya zaten bir endişe kaynağıyken Mussoli'nin her açıklaması ve hareketinin dikkatle izlenmesine neden olmuştur. Nitekim Mussolini daha 1923'te İtalyan meclisinde yaptığı bir konuşmada Adriyatik Denizi'nin İtalya'ya yetmeyeceğinden ve Akdeniz'e açılmanın gereğinden söz ediyor, bu da Türkiye'de endişe yaratıyordu. İtalya'nın kendisine yayılma alanı olarak seçtiği iki bölge olan Akdeniz ve Balkanlar Türkiye'nin güvenliği açısından son derece önemliydi⁵².

17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşmasına giden süreç ve anlaşmanın yapılmasında Musul'un etkisi hakkında da Elçi Kral açıklamalarda bulunmaktadır: Yunanistan ve Bulgaristan'ın, önce İngiliz ve şimdi ise İtalyan politikasının etkisiyle Türkiye'yi dışta tutan bir Balkan birliği için gayretle çalışmaya başlamalarından itibaren Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yardım ve

⁴⁹ Burada söz konusu anlaşmalar İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı topraklarının paylaşımına dair Birinci Dünya Savaşı esnasında yaptıkları gizli antlaşmalardır. İlk anlaşma İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 27 Şubat 1915 tarihli İstanbul Antlaşması'dır. İkinci anlaşma ise müttefiklerin İtalya ile 26 Nisan 1915 tarihinde yaptıkları ve Antalya ve çevresinin işgaline izin verdikleri Londra Antlaşması'dır. Bunun akabinde 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması'na dâhil edilmemesine İtalya itiraz etmiş ve bunun üzerine müttefikler İtalya ile 17 Nisan 1917'de Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nı yapıp Antalya ile birlikte İzmir ve çevresini ve Mersin'i bırakmışlardır. Oran, *a.g.e.*, s.140, 151, 181, 198.

⁵⁰ *AdR NPA*, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8427.

⁵¹ *AdR NPA*, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8428.

⁵² Oran, *a.g.e.*, s.292-294; Bulut, *a.g.e.*, s.103-107.

dostluğu dışında tamamen izole edilmiş bir durumdadır⁵³. Türk-Sovyet Antlaşması ile ilgili detaylı bilgi, Avrupa'nın tüm siyasi ve askerî durumunun değerlendirilmesinde önem teşkil etmektedir. Belki de Türkiye, Sovyetler Birliği istemediği için değil, barış istediği ve Sovyetler Birliği'nin oturmuş bulmadığı siyasi durumuna kaderini bağlamak istemediği için her iki ülke arasında bir savunma ve saldırı ittifakını baştan itibaren ihtimal vermiyorum. Diğer yandan da Moskova'nın bugünkü Türkiye'nin varlığı ve dostluğunu, uğrunda silaha sarılacak kadar kendisi için hayati önemde gördüğü de dikkate alınmalıdır. "Sovyetler Birliği, savaşa giren bir Türkiye'ye silah yardımıyla bulunmak için acele eder mi?" sorusunun cevabı belki de şunda yatmaktadır: "Türkiye'ye karşı bir savaş olacak mı?" Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile müttefikliğine dair tüm değerlendirmeleri göz önünde tutarak onun safında savaşa katılmasını, ancak Mezopotamya'da İngiltere'nin saldırısına uğraması ve böyle bir saldırının da Kürdistan üzerinden Kafkasya'ya kadar ilerleyip Rusya İmparatorluğu'nun can damarına dokunması durumunda ihtiyaç duyacağını iddia ediyorum. Bu da İngiltere'nin Hindistan, Çin ve Doğu Asya'da tehdit edilmesine yol açacak şekilde Orta Asya Türk halklarının Sovyet teşvikiyle ayaklanmasına vesile olur. Belki bu sayede de İngiltere, Musul meselesini abartmaktan vazgeçip Türkiye ile bir uzlaşma yapar⁵⁴. Bugün Musul uğruna İngiltere ile Türkiye arasında bir savaşın olmayacağı rahatlıkla iddia edilebilir. Barışa ihtiyaç duyan Türkiye bir yana, İngiltere de Asya'da silahlı bir çatışmadan kaçınmak için her şeyi yapacaktır. Ayrıca Türkiye, birçok taraftan uğradığı saldırıyla sarsılacak olursa Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin yardımına koşmak yerine Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden hızlıca ilerleyerek Kars, Trabzon, Erzurum ve Van arasındaki geniş Türk bölgesini işgal etmek suretiyle İran'a doğru ilerlemeye dayanan bir eğiliminin de olduğunu belirtmeden edemeyeceğim⁵⁵.

Yukarıdaki iddialarını Elçi Kral, Türkiye'deki Avrupalı diplomatlara dayandırmaktadır: Bu düşünceler, buradaki diplomatların, özellikle de Alman ve Fransız Büyükelçilerinin temsil ettiği şu görüşle bağlantılıdır: Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Bey, Çiçerin'den Paris'te dostça bir tarafsızlık yerine silah yardımı talep etmiş fakat bu, belli sayıda Sovyet askerî yedeğinin tahsisine yol açacağı için reddedilmiştir. Bu oldukça yaygın olan görüşe tek

⁵³ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8428.

⁵⁴ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8429.

⁵⁵ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8430.

tük karşı çıkanlardan biri olan buradaki Yugoslav Temsilci Zivkovic, daha olumlu ve emin kaynaklara dayanarak bunun tam tersi bir durum olduğunu, nitekim Çiçerin'in Tefvik Rüştü Bey'e İngiltere karşısında ittifak teklif ettiğini, ancak Türk Dışişleri Bakanının bunu kabul etmediğini söyledi. Bu doğruysa ki Türkiye'nin Lozan'da, Boğazlar meselesinde Sovyet isteklerine karşı tavrı düşünüldüğünde pek ihtimal dışı gözüküyor, o zaman bu, Türkiye'nin İngiltere ile en kritik anda dahi uzlaşma isteyecek ölçüde barışçı olmasının neticesidir⁵⁶. Böylece Tefvik Rüştü Bey, Moskova'ya teslim olmak yerine Milletler Cemiyeti ile ilişkiyi iyi bir zemine oturtmaya daha çok önem verdiğini gösterdi. Eğer Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın saldırısıyla köşeye sıkıştırılacak olursa Moskova, Yunanistan'ın Anadolu'daki seferberliği esnasında 1920-1923 yılları arasında gösterdiği benzer tutuma dayanarak dıştan dostça tarafsızlığını muhafaza eder, ancak gizli silah ve mermi sevkiyatı yapar⁵⁷.

Türk-Sovyet Antlaşması'na giden süreçte Musul meselesinin etkisine dair Elçi Kral'ın yukarıdaki görüşlerini şu bilgiler teyit etmektedir: Türkiye'nin Musul meselesi yüzünden İngiltere ile krizler yaşaması, üstelik Fransa ve İtalya'nın İngiltere'nin yanında yer alması, Milletler Cemiyetinin de İngiltere'nin nüfuzu altında olması, kendisini Milli Mücadele dönemindeki gibi yalnız hissetmesine neden olmuştur. Bu konuda Milletler Cemiyetinin Musul ile ilgili aleyhinde karar aldığı 16 Aralık 1925'ten bir gün sonra Rusya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamıştır. Sovyetler Birliği açısından da benzer bir durum söz konusuydu çünkü 1925'te imzalanan Locarno düzenlemesiyle Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırları için güvence söz konusu olmamasını kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirmişti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1921'de yaptığı anlaşmayı geliştirerek yeni bir anlaşma yapma önerisini Ankara Büyükelçisi Surits vesilesiyle 1924'ten itibaren iletmiş, anlaşmanın imzalanması Musul'un Türkiye aleyhine sonuçlanmasıyla gerçekleşmiştir⁵⁸.

İngiltere'nin Musul konusunda İtalya ile iş birliği yapmaya ve Mussoli'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı politikasına Balkan ülkelerini dâhil etmeye çalışmasını Elçi Kral aynı tarihli yazısında açıklamaktadır: Elbette Ankara

⁵⁶ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8430.

⁵⁷ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8431.

⁵⁸ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.109, 116; Oran, a.g.e., s.265, 315.

hükûmetinin, Türk-Rus anlaşmasına bir cevap niteliğinde olan ve Türkiye'ye karşı bir tehdit anlamına gelen Cenevre sonrası Chamberlain ile Mussolini arasındaki doğrudan görüşmeden şüphelenmesi anlaşılırdır. Bu toplantının başlangıcında her iki lider Türkiye'ye karşı ortak bir tutum konusunda hemfikir olduklarını belirtmelerine rağmen İtalya'nın Güney ve Batı Anadolu'yu işgalini ve İskenderun Körfezine kadar Doğu Akdeniz'de yayılmasını, İngiltere göz önüne alamayacağı için bu tutum son haftalarda değişmiş, yine de Türkiye'nin bir saldırısı durumunda İngiliz-İtalyan iş birliğinden bahsedilmmişti. Ayrıca Mussolini tarafından, Kızıl Deniz ve Afrika kıyıları ile birlikte sekiz milyon insanın yaşadığı ve kırk milyon insanı besleyebilen Anadolu'yu hedef alan kolonyal istekler de pazarlık konusu yapılmıştı. Aslında Chamberlain'ın İtalyanların açgözlülüğü karşısında kolonyal meselelerde isteksizlik gösterdiğinin, Mussolini ile doğrudan görüşükten sonra ise Briand ile uzlaşma ihtiyacı duyduğunun iddia edilmesi daha doğru olur⁵⁹. Mussolini'nin planları doğrultusunda Türkiye'ye karşı tehlikeli bir komploda Fransa elbette yer almak istemeyeceği için Briand ile Türkiye'nin bahis konusu olacağı bir görüşme gerçekleşmedi. Türkiye'nin Irak'taki saldırgan tutumuna karşın İngiltere'nin İtalya ile birlikte önlemler alması bana, İngiltere'nin -Yunanistan ile Anadolu savaşında olduğu üzere- geleneğine ve alışkanlığına uygun bir şekilde, başkalarının kendisi adına kan akıtmasını ve kendisini de mümkün mertebe çok az zayıyla sınırlamasını tercih edeceği için daha ihtimal dâhilinde geliyor. Bu ihtimal de Türkiye'nin Irak'a saldırma olasılığını -İtalya'nın ve de Balkan devletlerinin tam da arzuladığı üzere- devre dışı bırakacağı için beni şaşırtmaz. Türkiye'nin mali, ekonomik ve iç politik durumu yeni ve şiddetli sarsıntılara müsaade etmez. Ankara hükûmeti kendine karşı nasıl bir savaş planı yapıldığını kısa süre önce Roma'da gerçekleşen ve Türkiye'yi hedef alan Mussolini'nin Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları ile yaptığı görüşme sayesinde anlamıştır. Bu da Duçe'nin gerçekten Yugoslavya'nın İtalya ve Yunanistan'a karşı tarafsızlığını, aynı zamanda Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı kendisiyle birlikte savaşmasını sağlamaya çalıştığı izlenimi yaratmıştır⁶⁰. Eskiye kıyasla Yunanistan ile İtalya arasında ilişkilerin iyileşmesi, Mussolini ile Yunan Dışişleri Bakanı Ruffos'un Roma'da görüşmesiyle taçlandırılmış ve bu da Türkiye'ye karşı İtalyan-Yunan iş birliği olarak yorumlanmıştır.

⁵⁹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8431.

⁶⁰ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8432.

Yunanistan'ın bu fırsattan istifade, İtalya'dan silah ve savaş malzemesi sağlaması ve hava filosunun donanımında da destek görmesi şu soruyu haklı kılıyor: Bu durum, bir savaş esnasında bir İtalyan-Yunan uçak saldırısının Türk başkenti Ankara'yı 48 saat içinde yerle bir edeceğine dair Yunan gösterişinin ortaya çıkmasını mı sağlamıştır⁶¹?

Yunanistan başta olmak üzere Balkan ülkelerinin Türkiye'ye karşı tutumları ile ilgili Elçi Kral şu bilgileri vermektedir: Buradaki görüşlere göre, Mussolini'nin idaresinde oluşan Yunanistan ve Yugoslavya yakınlaşmasındaki amaç, hem Türkiye'ye zarar vermek hem de Yunanistan'ı kuzey komşusunun kötü bir sürprizinden korumaktır. Yugoslavya'nın Yunanistan karşısındaki suskunluğu, Selanik limanının düzenlenmesi ve Gevgeli-Selanik demiryolu işletmesinin tazmin edilmesi ile ödüllendirilmiştir. Bulgaristan da Yunanistan karşısındaki tarafsız tutumu sayesinde Akdeniz'e serbestçe çıkış hakkı elde etti. Ankara'da, İngiltere'nin böyle bir çözüm için çabaladığı ve Türkiye'nin etrafını Bulgaristan'ın da dâhil olacağı bir çemberle çevrelemek istediği görüşü hâkimdir. Ayrıca Bulgaristan'ın Yunanistan karşısı bir hareket içinde yer almasını engellemek üzere baskı altında tutulması için özel bir çabaya gerek olmadığını düşünüyorum, çünkü Belgrad hükûmeti, Bulgaristan'ın eski düşmanlarının kendisinden talep etmesi hâlinde, üzerine gitmek ve topraklarını işgal etmek için her fırsatı değerlendirmeye hazırdır. Diğer bir seçenek olan Türk düşmanlığı politikası, pek arzu edilmediği gibi her iki ülke ilişkisi, daha ziyade de Doğu Trakya'da Bulgar istekleri açısından ihtimal dışı gözükmektedir. Son zamanlarda sıklıkla kullanılan, "Balkan devletlerinin mevcut sınırlarının garantisi için bir paktın gerekliliği" sloganı, aslında ortaklar arasında içlerinden birinin veya birkaçının savaşa girmesi durumunda diğer tarafa karşı (öncelikle Türkiye'ye karşı) nefes almasını sağlayacak şekilde bir barışın garanti edilmesinden başka bir şey değildir⁶².

Elçi Kral'ın yazısında bahsettiği konu, İtalya'nın 1926 yılından itibaren Türkiye'nin dışta tutulacağı ve sadece Yunanistan ve Yugoslavya'nın dâhil olacağı şekilde bir Balkan paktı kurma girişimleridir. İtalya bu faaliyetlerine daha sonra Romanya'yı da katarak genişletmişse de Balkan paktını gerçekleştirememiştir. Yunanistan ve Yugoslavya'nın Balkan paktı görüşmelerine katılmalarında İtalya'dan duydukları endişe büyük rol

⁶¹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8433.

⁶² AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8434.

oynamıştır. Gerçi bu girişimler Türkiye aleyhine olduğu için Yunanistan'ın da işine gelmiştir⁶³.

Musul konusunda İngiltere'nin İtalya ile iş birliği ve Türkiye'nin buna karşı tavrı hususunda Elçi Kral şunları da ileri sürmektedir: İngiltere veya İtalya, basit farklılıklarla bir Balkan birliği için çabalamaktadır ancak bugüne kadar her ikisi de mutlaka Bulgaristan'ın buna katılmasını sağlamak üzere Yunanistan ve Yugoslavya'yı zorlamaktadır. Türkiye'nin, önce komşu ülkeleri sonra da İtalya ve İngiltere tarafından Balkan Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olduğu üzere git gide bir kuşatma içine alındığını kavraması bir hüner değildir. Kışkırtmayla ya da her zaman olduğu üzere devletlerin düşmanlığına bir sebep dahi vermeden, kendisine karşı hazırlanan komployu Türkiye, öncelikle sakin ve barışçı şekilde, ama asla bir an olsun savunmasını devre dışı bırakmadan karşılayabilmiştir. Mussolini'nin yinelediği tantanalarının sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da yarattığı huzursuzluk, önce bir alarm ve belli bir sınırlılık oluşturdu. Ankara'da Mussolini'nin son zamanlardaki ama özellikle de İngiltere ile yaptığı gizli politik anlaşmaları hakkında kesin bir bilgi mevcut değil. Bu nedenle, Mussolini'nin Türkiye ile Musul meselesi hususunda mı yoksa bundan farklı bir konuda mı kavga sebebi aramaya çalıştığına dair bir açıklık da yok. Yaptığım bir görüşmede Tefvik Rüştü Bey, Mussolini'nin Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi yüzünden bir savaşı canı gönülden istediğini ve böyle bir durumda da buna dâhil olmak için bir an dahi tereddüt etmeyeceğini saklamadı. Bununla birlikte İngiltere'nin, İtalyan taleplerini belli bir düzeyde tutmaya çalışmanın yaratacağı zorluk ve Doğu Akdeniz'de de kendi egemenliğini sürdürmek açısından, İtalya'nın fetihlerini önlemek üzere her şeyi yapacağına, diğer bir ifadeyle Musul nedeniyle tehlikeli bir maceraya sürüklenmek yerine uzlaşmayı tercih edeceğine inanıyor⁶⁴. Fransa'nın kısmen Ankara ile olan iyi ilişkisi, kısmen de Suriye'deki durumunun tehlikeye girmesi korkusu, üstelik 1920'de kendisine verilen Kilikya'ya dair İtalyan planları nedeniyle Türkiye ile bir çatışmadan kaçındığı aşikârdır. Sıklıkla görüştüğüm Sarraut⁶⁵ ve Nadolny⁶⁶ gibi büyükelçilerin dâhil olduğu çok sayıda diplomat, Mussolini'nin çıkardığı gürültünün,

⁶³ Bulut, a.g.e., s.49-51, 67-70.

⁶⁴ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8435.

⁶⁵ Albert Sarraut, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Fransız büyükelçisidir.

⁶⁶ Rudolf Nadolny, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Alman büyükelçisidir.

Ankara'ya askerî birliklerini indirme tehdidiyle tekrar başlayacak olan Musul görüşmelerinde Türkiye'yi uysal bir hale getirme ve bunun karşılığında da İngiltere'den destek sağlama amacı taşıyan bir şantaj olduğu görüşündeler. Türkiye'nin Musul görüşmelerinde, İngiltere'nin uygun bir zamanı dahi beklemeden girişeceği bir savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldığı inkâr edilemez. Böyle bir durumda da Türkiye'nin bir başarı şansı olamazdı. Mussolini'nin bu fetih fiyakaları nedeniyle Ankara'da huzursuzluk oluşması ve buna karşın askerî tedbirler alınması bir mucize değildi. İtalyan diktatörünün beklediği böyle bir sürpriz ihtimali de çoktan yok oldu. Buna rağmen kolonilere olan açlığı nedeniyle bu diktatör, gerçekten Anadolu'ya sefer yapmaya karar verecek olsaydı, İtalyan birliklerinin Türk Milletinin, birlik hâlinde direnci ile karşı karşıya kalacağını ve zerre kadar bir başarı şansı için dahi korkunç sayıda kurban vermekten çekinmeyeceğini bilenler takdir eder⁶⁷. Bu nedenle yabancı meslektaşlarımızın çoğu ve ben, güçlü bir direncin organize edilmesinin ve Ankara hükûmetinin askerî açıdan emin görünümünün, Conquistadore⁶⁸'nin bu eyleminden bu defalığına vazgeçmesini sağladığı ve böylece barışı kurtardığı görüşündeyiz. Bunu neyin takip edeceği, son günlerde Mussolini'nin konuşma tonunu yumuşatmasından ve davranışlarına başka bir anlam yüklemeye çalışmasından anlaşılmıştır⁶⁹.

Mussoli'nin yayılmacı sözleri karşısında Türkiye'nin duyduğu endişe ve aldığı önlemler şu şekildedir: O tarihlerde Türkiye, Milletler Cemiyetinin Musul hakkındaki kararını kabul etmiyor, her an İngiltere ile bir çatışmaya sürüklenmeyi bekliyor, Fransa ile Suriye hududu konusundaki müzakereler de rahat yürümüyordu. Fakat hepsinden tehlikelisi Mussolini, İtalyan göçmenleri için Batı ve Güney-Batı Anadolu'nun en uygun yerleşim yeri olacağını açık açık dile getiriyordu. Yani kısacası Türkiye üç büyük devletin davranışlarından oldukça endişe duyuyordu⁷⁰. Türkiye'nin endişelerinin bir gerekçesi de İtalya'nın 1920'lerin ortalarından itibaren Balkanlarda etkinliğini arttırmaya başlamasıydı. Burada Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk, İtalya'nın yayılmacı politikasının hedefi olmuştu. Tam da bu dönemde Mussolini'nin Batı Anadolu'ya çıkartma yapacağı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Gerçi bu söylentilerin, Türkiye'yi Musul meselesinde pasif bir

⁶⁷ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8436.

⁶⁸ XVI. yüzyılda Orta ve Güney Amerika'nın İspanya tarafından fethine katılanlara verilen isimdir. Bununla Mussolini'nin fetihçiliği kast edilmiştir.

⁶⁹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8437.

⁷⁰ Bayur, a.g.e., s.172-174; Gürün, a.g.e., s.118.

konuma itmek için İngiliz gizli servisi tarafından kasıtlı çıkarıldığı söylene de bu, Ankara'nın kaygılarını iyice arttırmıştır. Türkiye bu tür demeçlerden duyduğu rahatsızlığı daima dile getirirken, İtalya da Türkiye topraklarında gözü olduğu iddialarını sürekli olarak yalanlamıştır⁷¹.

⁷¹ Oran, **a.g.e.**, s.292-294; Bulut, **a.g.e.**, s.103-107.

SONUÇ

Mondros Mütarekesine rağmen haksız bir şekilde önce İngilizlerin işgaline uğraması, akabinde ise hukuki kılıfa uydurularak Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin mandaterliğine bırakılması nedeniyle olsa gerek, Musul konusu Türkler için günümüzde dahi vazgeçilmez toprakların en başında gelmektedir. İşte bu konu ile ilgili Avusturya arşivinde mevcut olan ve daha ziyade Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral'ın görüşlerini yansıtan belgelerin incelenmesi sonucu şu kanaatler elde edilmiştir: İngiltere'nin, Musul'a dair Irak ile yaptığı anlaşmanın ancak Irak Meclisine baskı yaptıktan sonra kabul edildiği ispatlanmaktadır. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasından bir duvar örmek uğruna İngiltere'nin, Ermeni ve Kürt devletleri kurmaya ve Nasturilere de destek olmaya çalıştığı ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte İngiltere'nin Musul konusunda Türkiye ile yaşadığı anlaşmazlığın temelinde petrol kaynaklarına sahip olmaktan ziyade Hindistan'a giden kara yolunun emniyete alınması endişesinin yattığı bir kez daha teyit edilmektedir. Sırf bu endişeyle İngiltere'nin Musul'un yanı sıra Filistin'de de kalıcı olmaya çalıştığı ve bu uğurda Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirdiği gözlemlenmektedir. İngiltere'nin Türkiye'den endişe duymasında bir diğer etkenin ise Türk dili ve ırkının Hazar Denizi'nden Çin sınırına kadar, yani kendi etki alanlarını da kapsayacak şekilde kesintisiz olarak hüküm sürmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Rusya'dan İngiltere'nin endişe duymasında ise Hindistan yolunun bu ülke tarafından tehdit edileceği algısının yattığı ortaya konulmaktadır. Üstelik aynı Rusya'nın dünya savaşının akabinde Türkiye ile iş birliğine girişmesinin var olan kaygıyı daha da arttırdığı izlenmektedir. Gerek Hindistan kara yolunun emniyete alınmasında, gerek bu yolun güvenliğini tehdit edecek bir Rus ya da Türk taarruzunun önlenmesinde ve gerekse bu iki ülkeye karşı taarruza girişmede Musul'un çok önemli stratejik bir konumda bulunması, İngiltere açısından bu vilayetin neden vazgeçilmez olduğunu açıklamaktadır.

Fransa açısından ise Musul, İngiltere karşıtı politikasında büyük önem verdiği Türkiye ile ilişkilidir. Çünkü bu vilayeti kaybetmenin ileride Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı Kürt sorununun ortaya atılıp sürekli bir tehdit unsuru olarak kullanılabileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Buna karşın Fransa'nın, Milletler Cemiyetinde Musul konusunda İngiltere tarafında yer alarak nasıl ikircikli bir politika izlediği de ortaya konmuştur. Musul meselesinin İngiltere lehine çözülmesinde Milletler Cemiyetinin oynadığı taraflı rol bir kez daha

teyit edilerek bu yanlış tutumun gelecekte, yani bugün olduğu üzere bu bölgede sonuçları çok ağır sarsıntılara neden olacağı öngörülmüştür. Bunların yanı sıra Mussolini'nin aynı tarihlerde Akdeniz'i kendi denizi ilan edip başta Yunanistan olmak üzere Balkan devletlerini yanına alarak Türkiye'yi dışlamaya çalışması ile Musul konusunda İngiltere'nin yanında yer alması arasındaki ilişki ve bundan İtalya ve Balkan devletlerinin menfaati de açıklanmıştır. Ayrıca İngiltere'nin Musul konusunda Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak için İtalya'dan yararlanmasının, geleneksel siyaseti olan “başkalarının kendisi adına kan akıtmasını tercih etmesinin” etken olduğu görülmüştür. Mussolini'nin ise Türkiye'ye yönelik bu yayılcı emelleri karşısında Ankara hükûmetinin gösterdiği dik duruş ve aldığı savunma tedbirlerinin İtalyan hükûmetinin geri adım atmasında oynadığı rol de deklare edilmektedir. Buna ilaveten Türkiye'nin Musul'un elinden alınmasına duyduğu tepkinin de etkisiyle Sovyetler Birliği ile yaptığı antlaşma Sovyetler Birliği açısından zor durumda imdadına yetişmek yerine, topraklarını da işgal etmeye dayanan yüzlerce yıllık sıcak denizlere ulaşma hayalini gerçekleştirme amacı taşıdığı gözler önüne serilmektedir. Nihai olarak Ankara hükûmetinin Musul meselesi uğruna savaşmak yerine diplomatik geri adım atmayı tercih etmesinde, o dönemin süper gücü İngiltere ile öngörülmez bir savaşa girişecek ekonomik, askerî ve siyasi gücünün olmamasının büyük rol oynadığı analizi de yapılmıştır.

Sonuç itibariyle Musul konusunda Avusturya'nın bakış açısını vermek üzere ele alınan arşiv belgelerinde Avusturya elçilerinin doğru bilgiler iletmenin ötesinde gerçekçi analiz ve öngörülerde buldukları söylenebilir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Akgül, Suat, **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 1992.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 14 no. 12/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1955, s. 8120-8122.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s. 8173- 8174.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s. 8414-8423.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s. 8359-8364.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s. 8427-8437.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s. 8409-8413.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Aydemir, Şevket, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa III. Cilt**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.

Aydın, Ayhan, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Bernath, Mathias, **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas**, Band 3, Oldenbourg, München 1979.

Bulut, Pınar, **1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Demirbaş, H. Bülent, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995.

Erhan, Çağrı, **Yaşayan Lozan**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Karaçam, Şenay, **20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003, s.487-526.

Kurtcephe, İsrail, Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi”, **OTAM**, (III) 1992, s.249-268.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Metin, Barış, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Neck, Rudolf; Wandruszka, Adam, Ackerl, Isabella, **Protokolle des Ministers der Ersten Republik, 1918-1938**, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien 1990.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası (Cilt I. 1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1992.

Öke, Mim Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995.

Pınar, Mehmet, “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi”, **Tezkire**, S 61, Temmuz-Ağustos-Eylül 2017, s.167-191.

Sakin, Serdar, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2007.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 63, Kasım 2005, s.859-916.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

Türkmen, Zekeriya, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

Uluğbay, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

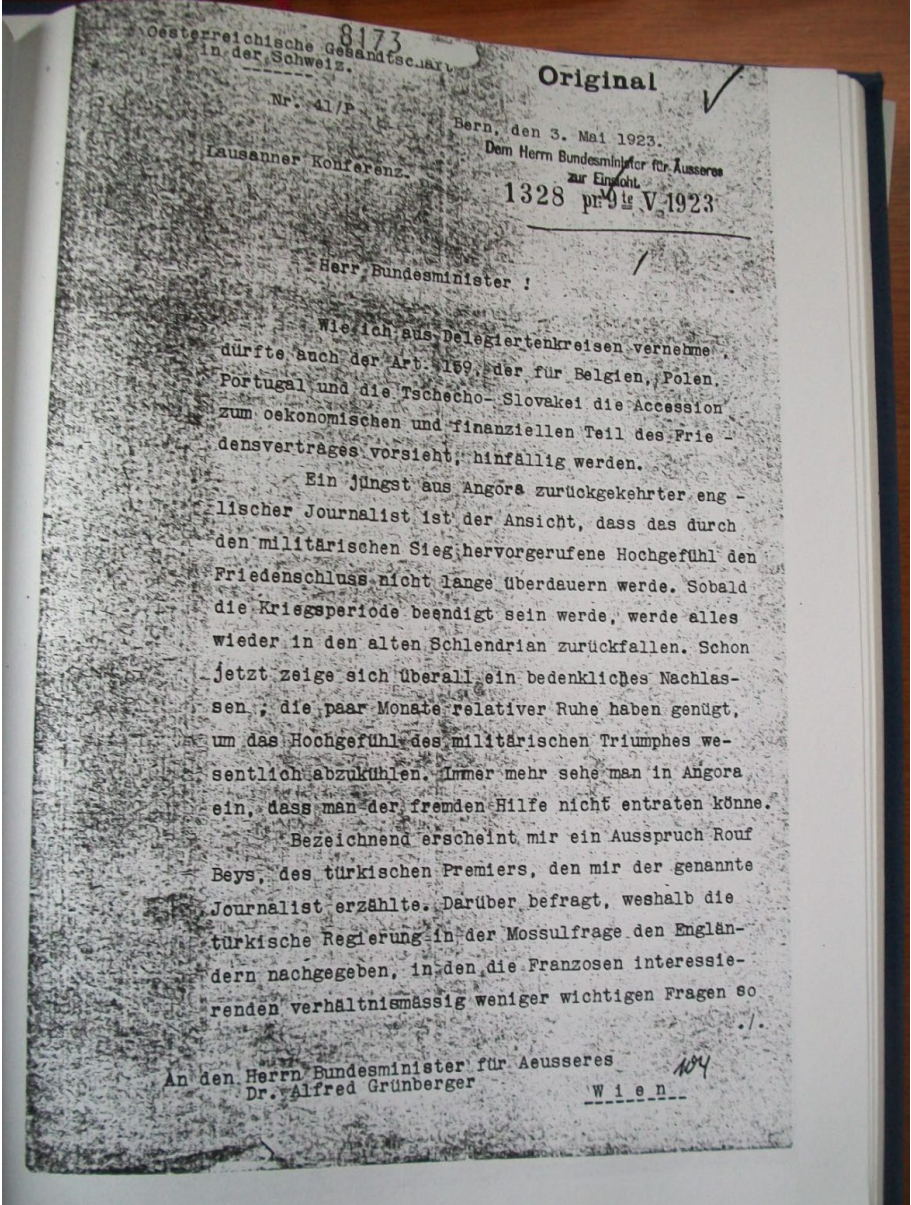
Vierhaus, Rudolf, **Deutsche biographische Enzyklopaedie Band 8**, K.G. Saur Verlag, München 2007.

Yamaner, Şerafettin, **M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000.

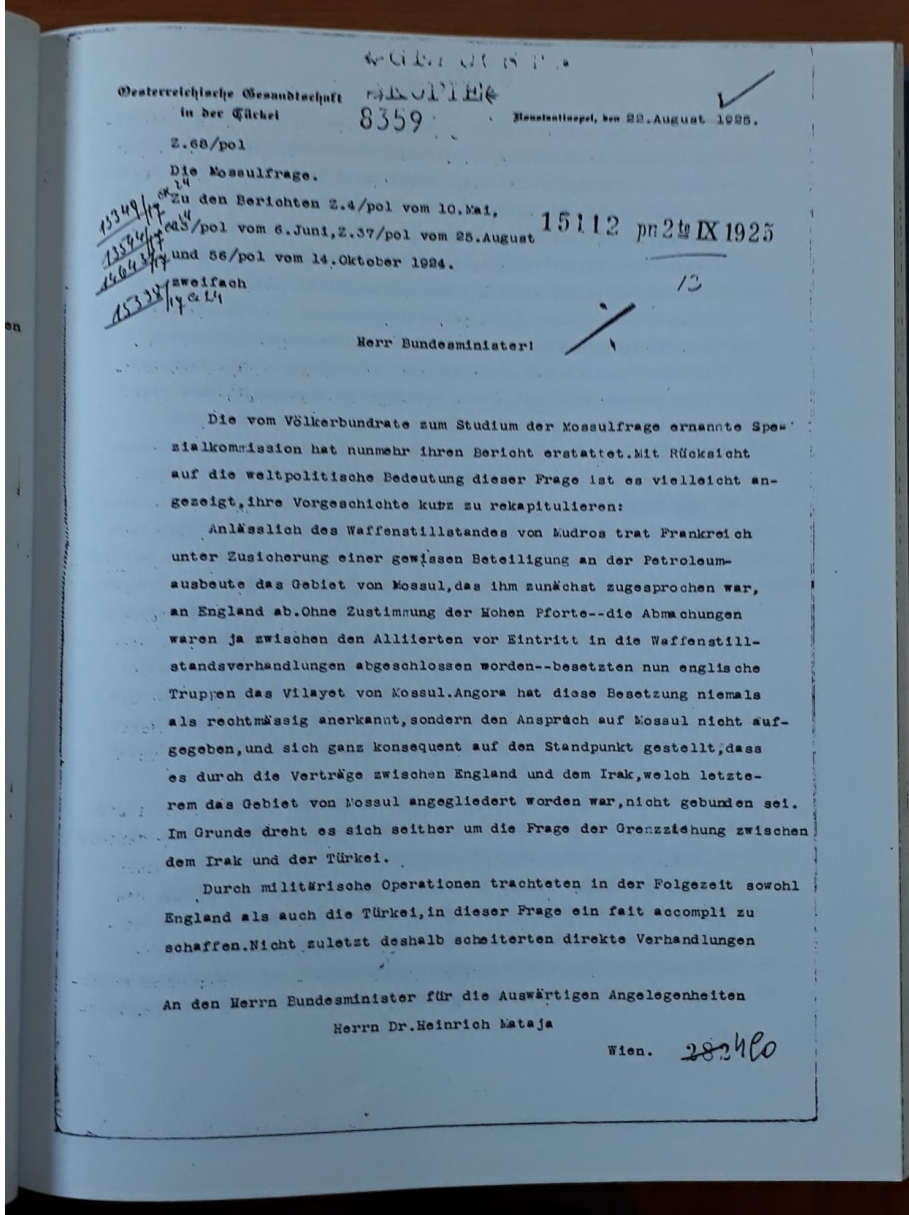
Yıldırım, Seyfi, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyaseti: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C 24, S 71, 2008, s.513-542.

EKLER (Avusturya Arşiv Belgeleri)

Ek-1. AdR NPA, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8173.

Ek-2. AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359.

Ek-3. AdR NPA, K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s.8409.

